

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN PHRASEOLOGY

Скрипник Н.І.,

orcid.org/0000-0002-6847-200X

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри української філології

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Розвідку присвячено пошуку ефективних способів і засобів формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-словесників. Зазначено, що досліджувана проблема актуалізована часом і базується на новітніх засадах педагогічної освіти, задекларованих Болонською конвенцією, та спрямована на підготовку фахівців сучасного покоління з високим рівнем професійної компетентності. Визначено, що для удосконалення мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти необхідно створити спеціальні освітні умови, що сприятимуть розкриттю професійно-мовленнєвого потенціалу майбутніх учителів української мови. Саме методико-філологічні дисципліни освітньо-професійної програми «Українська мова і література» впливають на формування та розвиток мовленнєвих здібностей студентів, що стає дедалі більш пріоритетним у системі фахової педагогічної освіти. Особлива увага при цьому відводиться оновленню підходів до викладання лекційних та практичних занять, нестандартності розв'язання педагогічних завдань, професійному мовленню, гнучкості мислення та розвитку індивідуального власного досвіду. Нині у закладах освіти України актуальною проблемою є увиразнення мовлення студентів. Дослідники фразеології підкреслюють, що доречно вжита в усному мовленні та в тексті фразеологічна одиниця здатна образно узагальнити сказане, пожвавити мовлення, замінити багатослівну логічну побудову. Використовуючи фразеологізми у мовленні, носії мови створюють асоціативні образи, символи, знаки, які є доступні кожному й водночас стислі. Фразеологічний фонд української мови постійно поповнюється конструкціями, що набувають систематичності відтворюваності й стійкості, з числа вільних словосполучень і реченнєвих структур. Фразеологізувавшись, останні зберігають усі синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між структурними елементами, зумовлені традиціями граматичного ладу української мови. Відтак, творче використання фразеологічних одиниць у мовленні можливе лише за умови точного знання здобувачем освіти форми й значення фразеологізму та вільного володіння ним, а мовленнєвий процес у закладах вищої освіти буде ефективним тоді, коли між викладачем і студентами здійснюється цілеспрямований обмін компетенціями й національними цінностями.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, українська фразеологія, фразеологічні засоби, мовленнєва експресія, фахова підготовка.

The article is devoted to finding effective ways and means of building the vocabulary competence of future teachers-philologists. It is stated that the research problem is the problem is up-to-date and is based on the latest principles of pedagogical education, declared by the Bologna Convention, and is aimed at training professionals of the modern generation with a high level of professional competence. It has been determined that in order to improve the vocabulary competence of higher education students, it is necessary to create special educational conditions that will facilitate the unveiling of the vocational potential of future teachers of the Ukrainian language. These are the methodological and philological disciplines of the educational and professional program «Ukrainian Language and Literature» that influence the formation and development of students' speech abilities, that are becoming more and more priority in the system of professional pedagogical education. Special attention is paid to updating approaches to teaching lectures and practical classes, non-standard solutions to pedagogical tasks, professional speech, flexibility of thinking and development of one's own experience. Nowadays, the problem of expressing students' speech is actual in Ukraine education system. Researchers phraseology emphasize that appropriately used in oral speech and in the text phraseological unit is able to figuratively summarize what has been said, to revive speech, to replace the many-word logical construction. Using phraseologisms in speech, native speakers create associative images, symbols, signs that are accessible to everyone and at the same time concise. The phraseological fund of the Ukrainian language is constantly being replenished with constructions that acquire systematicity of poisoning and stability, from the number of free phrases and sentence structures. Becoming a phraseological unit, they retain all syntax and semantic-syntactic relationships between structural elements, due to the traditions of the grammatical structure of the Ukrainian language. Therefore, the creative use of phraseological units in speech is possible only with the exact knowledge of the form and the importance of phraseology and the free possession of the phraseology, and the speech process in higher education institutions will be effective when a purposeful exchange of competences is carried out between the teacher and the students.

Key words: speech competence, Ukrainian phraseology, phraseological means, speech expression, professional training.

Постановка проблеми. Сучасна освіта в Україні зазнає ряд радикальних змін, пов'язаних, насамперед, із соціально-економічними змінами в суспільстві. Стрімкий розвиток соціального життя зумовлює необхідність творчого, мисленнєвого оновлення освітніх процесів. Зміна орієнти-

рів суспільного розвитку висуває особливі вимоги до особистості майбутнього вчителя, до процесу і результату не лише його професійної освіти, а й професійного мовлення. Проблеми, пов'язані з удосконаленням мовленнєвої компетентності, давно привертають увагу методистів, мовознавців та психологів. Спільним для всіх наукових праць є те, що в них порушується актуальна проблема про невиразність, емоційну безбарвність, уніфікованість мовлення майбутніх педагогів, що значно знижує рівень їхньої професійної підготовки. Одним із ефективних розділів сучасної української літературної мови є вивчення розділу «Фразеологія», який може сприяти увиразненню мовлення студентів, а також бути джерелом посилення експресивності, емоційності мовленнєвої компетентності.

Фразеологія сучасної української літературної мови як наука порівняно молода галузь та дуже багата. Вона є продуктом багатовікової мовної творчості українського народу. На нашу думку, однією з істотних причин збіднення словника студентів є недостатня увага до емоційно-експресивної палітри мовлення, національно-культурних і професійно значущих одиниць мови. Адже мовна (мовленнєва) експресія – це складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення сили висловлювання [10, с. 7]. Арсенал зображувальних мовних засобів української фразеології настільки багатий, що ним можна виразити різні відтінки людських емоцій: зворушеності, радості, захоплення, або навпаки, зневаги, обурення, суму, жаху, почуття ненависті й гніву, горя, смутку. Отже, потреба в збагаченні мовлення майбутніх педагогів визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з фразеологічними засобами на заняттях із мовознавчих дисциплін у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологія як самостійний розділ лексикології вперше була введена в лінгвістику швейцарським стилістом Шарлем Баллі на початку 20 століття. Питання про виокремлення стійких сполучень слів у спеціальний розділ мовознавства – фразеологію було підняте ще в 20–40 роках у працях Є. Д. Поливанова, С. І. Абакумова, Л. А. Булаховського. Загальнослов'янська фразеологія представлена в дослідженнях О. О. Потебні, Ф. І. Буслаєва, В. В. Виноградова, О. О. Ларіна, Л. А. Булаховського, Г. М. Удовиченка. Вагомий внесок у розробку проблем фразеології сучасної української літературної мови зробили

І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Л. Г. Скрипник, Д. Г. Чередниченко та інші лінгвісти.

Окремі аспекти вивчення і шляхи оволодіння здобувачами освіти мовною, мовленнєвою, комунікативною компетенціями висвітлюються в працях (Л. Вознюк, О. Горошкіна, М. Гульчин, Н. Дика, В. Добромислов, Г. Іваницька, В. Капінос, С. Караман, Ю. Караулов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, А. Нікітіна, Н. Пашківська, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Л. Федоренко). Теорії мовно-мовленнєвої діяльності є предметом наукового пошуку (М. Вашуленко, Л. Кравець, Л. Мацько, С. Омельчук, Л. Паламар, М. Пентилюк, М. Плющ).

Постановка завдання. Мета статті – визначити й описати основні прийоми, які сприятимуть удосконаленню мовленнєвої компетентності під час вивчення української фразеології.

В аспекті теми нашого дослідження, розв'язання проблеми увиразнення мовлення засобами фразеології з урахуванням майбутнього фаху студентів, зокрема вчителів української мови та літератури, вимагає вирішення низки завдань, з-поміж яких: уточнити сутність поняття «мовленнєва компетентність», визначити особливості професійного фразеологічного словника майбутніх філологів, подати інноваційні прийоми презентації фразеологічного матеріалу в освітньому процесі, адже дидактичний матеріал, за сучасними технологіями, має бути розрахований на диференційовану роботу зі студентами, а різноманітні завдання сприятимуть осмисленню ними програмового матеріалу, збагачуватимуть усне й писемне мовлення. В якісному відношенні індивідуальний активний словник особистості складається з трьох частин: 1) лексико-фразеологічне ядро (слова і словосполучення відомі пересічному носієві мови, з похибкою на вік, соціальне походження, місце проживання, освіту тощо); 2) слова й словосполучення, пов'язані з колом зацікавленостей індивіда (хобі); 3) професійна лексика та фразеологія [2].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти є характерною тенденція до посилення комунікативно-мовленнєвої спрямованості освітнього процесу. Сучасна лінгводидактика оперує поняттями мовна компетенція, комунікативна компетенція як показником «ступеня володіння мовою, що характеризується умінням використовувати синонімічні засоби, здійснювати перефразовування, відчувати багатозначність слова, його стилістичну та стильову приналежність, тобто усвідомлення

мовленнєвої та дискурсивної норми, відмежування семантично та стилістично правильного від неправильного тощо» [6, с. 149].

Розширюючи проблему мовної компетенції, є потреба у формуванні компетенції фразеологічної, як одного із шляхів реалізації загального завдання мовно-мовленнєвої підготовки студентів.

Насамперед дамо визначення ключового поняття: мовленнєва компетенція – це вміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, із побудовою діалогічних і монологічних висловлювань у конкретній ситуації, відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування [1, с. 146].

У тлумачному словнику української мови поняття «компетентність» трактується так: достатні знання, в якій-небудь галузі [1, с. 145]. Отже, компетентність – це здатність майбутнього філолога отримувати й опрацьовувати інформацію, ефективно використовувати здобуті знання в професійній діяльності, усному та писемному спілкуванні тощо. Мовленнєва компетентність учителя української мови – це, насамперед, знання мови, вміння вести розмову, висловлювати думки, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів.

Українська фразеологія є тим мовним пластом, у якому найглибше закодований менталітет народу, його звичаї і традиції, система моральних уявлень і ціннісних орієнтирів. Одним із показників рівня знання мови, як відомо, є рівень володіння її фразеологією. Коли мовець вільно використовує в повсякденній комунікації фразеологізми, уміє їх правильно тлумачити, можна однозначно стверджувати, що це високий рівень володіння мовою [5].

Відповідно до рівнів мовної структури можна виділити такі види експресивних засобів: фонетичні, лексико-семантичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні. У нашій розвідці ми звісно акцентуємо увагу саме на фразеологічних засобах. І. С. Степанова називає фразеологізми «благодатним навчальним матеріалом, що у своїй структурі містить національно-культурний компонент, який відображає особливості культури і побуту народу – носія мови, а також підкреслює самобутність історичного розвитку суспільства, країни, держави. Вивчення навіть невеликої кількості фразеологізмів дозволить майбутнім учителям-словесникам збільшити арсенал лінгвістичних засобів і комунікативних стратегій [8, с. 150].

О. М. Семенов вважає, що вищий педагогічних навчальний заклад повинен формувати як моральні цінності, так і мовне виховання молоді

[7, с. 9]. У зв'язку з цим «...учитель-філолог, який прагне належним чином репрезентувати українську фразеологію, використовуючи її могутній виховний потенціал, як і багато років тому, мусить покладатися на власні сили», а тому, має добре оволодіти рядом фундаментальних знань з етнопедagogіки, етнопсихології, етнолінгвопедагогіки, етнолінгводидактики, етнокультури, що в умовах етнокультурного та комунікативного підходу до змісту навчання, має розглядатися у всіх вищих навчальних закладах і на всіх рівнях мовної освіти [3, с. 9].

Усвідомлюючи, що головним у навчанні мови має бути бажання суб'єктів вищої освіти здобувати лінгвістичні знання, вважаємо, що основним завданням викладача є пошук шляхів підвищення рівня мотивації до вивчення рідної мови.

Так, Є. П. Ільїн відносить до навчальних мотивів усі фактори, що зумовлюють вияв навчальної активності. Мотиваційний компонент є необхідним для будь-якого психічного акту: мисленнєвого, мнемонічного, процесу сприйняття, мовленнєвого спілкування тощо [4, с. 262]. Для досягнення професійного рівня сформованості комунікативної, а відповідно й мисленнєвої, компетентності, необхідно впроваджувати інноваційні підходи до викладання й навчання сучасної української літературної мови, які сприятимуть формуванню нової культури мислення, культури професійного мовлення та способу продукування знань, умінь і навичок студентів.

Пропонуємо використовувати завдання, які містять наукову та практичну інформацію про фразеологічний склад мови, про використання фразеологізмів у майбутній фаховій діяльності.

Емоційно забарвлені фразеологізми використовуються у *художньому, розмовному та публіцистичному* стилях. Наприклад: *мокра курка* (безвільна людина) має зневажливе забарвлення; *важка артилерія* (неповоротка, незграбна людина) носить іронічний відтінок.

Однією зі специфічних рис фразеологізмів *наукового стилю* є наявність у складі фразеологізму прізвища вченого, який сформулював той чи інший закон (*число Авогадро, закони Ньютона, таблиця Піфагора, закони Кеплера, місток Вінстона*). Наведені фразеологізми відзначаються абстрактним змістом, відсутністю будь-якого емоційно-експресивного забарвлення, наявністю суворих логічних зв'язків між компонентами.

Сучасні письменники живуть у період свободи слова. Вони не бояться писати правду, висвітлювати свої реальні думки – відверто, влучно, інтригуючи. І зовсім швидко здобувачі освіти крім попу-

лярних рядків Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка будуть вчити напам'ять вірші наших сучасників. Ірен Роздобутько: «Життя не має смаку, в чистому вигляді воно – як дистильована вода. Ми самі додаємо у нього солі, перцю чи цукру. Коли життя набуває смаку – серце болить сильніше». Люко Дашвар: «Хіба життя – боротьба? Життя – радість. Ні з ким боротися не треба. Узагалі. Тільки із собою. Себе знайти, на тому й заспокоїти, не зрадити». Марина Гримич: «Легко любити Батьківщину, коли їй добре. А треба любити її й тоді, коли їй погано. І не тікати від неї, а залишатися з нею в біді і радості, аж поки смерть не розлучить вас».

У піснях часто вжито лексеми, які мають позитивно забарвлене значення, які передають почуття радості, щастя, краси, ніжної любові, наприклад особливо влучно представлені засоби експресивності в піснях сучасних українських гуртів на лексико-фразеологічному рівні. Йдеться насамперед про синонімію та антонімію, перифраз, паралелізм, оригінальні епітети, а також про метафоричність, якою просякнуті твори: *бо любов повинна бути, як сльоза – прозорою, звичайно, говорити – це не мішки носити, я ішов за тобою, як пастух по череду; дурне кохання, збудливий сміх, маленькі шматочки щастя; загризло сумління, вдягаю холодну маску, життя пролітало в казковому ритмі; прощай, кохання велике і чисте! Привіт, кохання брудне і маленьке!; Але ти розкидала радо все, що я позбирав докупи; там було чим тішитись, було чому радіти тощо.*

Виокремлюємо такі завдання, надаючи їм комунікативно-мовленнєвої спрямованості: «Лінгвістична гра». Які крилаті вислови ви пам'ятаєте з української літератури? 10–15 запишіть. (Наприклад: *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем* (І. Нечуй-Левицький). *Якби моя воля, то я б сього пана не то з партії вигнала, я загнала б там, де вже й перець не росте* (Леся Українка). *Прийдеться ще декому й перцю давати* (Б. Олійник)).

Запишіть стійкі вислови з античної літератури (Наприклад: *Гомеричний сміх. Танталові муки. Проходить червоною ниткою. Як зіницю ока. Розрубати гордіїв вузол. Перейти Рубікон. Пути Гіменей*).

Запишіть повчальні сентенції із Святого Письма. Декілька вивчіть напам'ять (Наприклад: 1. *То честь для чоловіка – сварки уникати.* 2. *Веселе серце – ліки добрі, а дух прибитий висушує й кості.* 3. *Хто мудрість любить, той життя любить.* 4. *Мудрість ліпша від військової зброї.* 5. *Хто за добро злом платить, від хати*

того зло не відійде. 6. *Хто копає яму, сам упаде до неї.* 7. *Хто скупо сіє, скупо буде жити.* 8. *Гнів гніздить в серці дурнів.* 9. *Насильство чинить мудрого дурним.* 10. *Подарунки псують серце.* 11. *Запальна людина робить дурниці, розважливий – зносить усе).*

Творче завдання. Уявіть себе журналістом. Напишіть статтю до газети закладу, використовуючи окремі прислів'я та приказки (*Хто знання має, той і мур зламає. Книга вчить, як на світі жити. Лінивому все ніколи. Брехнею весь світ пройдеши, та назад не вернешся. На благо народу старається: то воду каламутить, то палиці в спиці пхає. Нація без рідної мови, що людина без крові. Товкти воду в ступі теж робота, якщо вона високооплачувана*).

Складіть гумореску «Моя подруга вміє тримати язик за зубами».

Уявіть, що ви режисер. Створіть невелику кінострічку «Представники моєї родини живуть душа в душу».

«Малюнок у фразеологізмі». Уявіть, що ви художник. До однієї з тематичних груп створіть серію ілюстрацій.

Гра «Аукціон». Студенти за чотири-п'ять хвилин повинні написати якомога більше фразеологізмів зі словами: голова, язик, ноги, вухо, ніс, зуби, око, слово.

Творче конструювання. Завдання полягає в тому, щоб з'єднати слова з лівої та правої колонки у фразеологізми, пояснити їх значення.

Ахіллесова	Точити
Кліпати	Носа
Богатирський	Голівонька
Задирати	Слід
Робота	Очима
Брехні	Сон
Буйна	Шлях
Вигравати	Кипить
Гарячий	Вік
Життєвий	П'ята
Золотий	Час

Гра «Хто швидше?». Доберіть фразеологізми-синоніми із значенням «багато», «бути несамостійним, залежним», і «щось (чи хтось) зайве».

Робота в парях. Поясніть значення виразу «голову закручувати». Складіть діалог, який би розкривав зміст цього фразеологізму.

Ігрове завдання «набери на комп'ютері». Здобувачам освіти роздаємо конверти, у яких на окремих аркушах написані літери однакової величини. Із поданих літер складіть фразеологізми-антоніми, у дужках поясніть лексичне значення. **Зразок.** *Бити байдики (ледарювати) – гнути*

спину (працювати). Тримати язик за зубами, пасти задніх, на всіх парах, душа в душу, без сьомої клепки в голові, язик без кісток, хвіст бубликом тримати, хоч віником мети.

Гра «Фразеологічний тренажер». Учасникам освітнього процесу потрібно пояснити значення визначень: фразеологія, фразеологізми, фразеологічні вирази, прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризм, мовні кліше.

Вибірково-розподільний диктант. Запишіть фразеологізми, розподіливши їх на дві групи: ідіоми та фразеологічні одиниці (паремії, крилаті вислови).

Брати в шори, вибивати козирі з рук, коні не винні, як викапаній, дружній череді вовк не страшний, і вовки ситі, і кози цілі, вірою і правдою, знати гоном, дантове пекло, ні світ ні зоря, точити баляси, коняча доза, замутити воду, з кам'яним лицем, бісова личина, стріляний горобець, з голочки, кров з молоком, між двох вогнів, по вуха, не всякому слуху вір, не ликом шитий, без царя в голові, з-під палки.

«Плутанка». З-поміж поданих фразеологізмів випишіть ті, якими нерідко закінчуються казки; назвіть римовані вирази. Наведіть приклади фразеологізованих початків казок.

Вовчик-братик; от вам казка, а мені бубликів в'язка; стали вони жити-поживати та добра наживати; щось у лісі велике здо-

хло; пропав ні за цапову душу; і я там був, мед-пиво пив, по бороді текло, а в рот не попало; хатка на курячих лапках; ні в казці сказати, ні пером описати; нижче трави, тихіше води; на всі чотири сторони.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що саме формування й розвиток професійно-мовленевої компетентності учасників освітнього процесу може спричинити поступальний вплив на фахове удосконалення та саморозвиток їх у майбутньому, а використанні у мовленні фразеологізми надають мові рис національного характеру, неповторного колориту, який різнить мову одну від іншої [9, с. 4].

Отже, використання фразеологічних одиниць різних типів на заняттях із сучасної української літературної мови не тільки сприяє розвитку зв'язного мовлення, збагачує професійний словник майбутніх педагогів, а й створює умови для формування мовленевої компетентності та національно свідомої особистості.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці та упорядкуванні інтерактивних фразеологічних завдань, навчального словника професійно зорієнтованої фразеології української мови для студентів філологічного фаху, з метою вироблення в них умінь правильно і доцільно використовувати фразеологізми в процесі побудови власних висловлювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВГФ: «Перун», 2001. 1440 с.
2. Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. Москва: Изд-во Моск. ун-та. 1969. 187 с.
3. Дерев'яно Л. С. Фразеологія на уроках української мови: методична розробка. Київ: ВПЦ: «Київський університет», 2001. 31 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. С.-Пб.: Питер, 2002. 512 с.
5. Космеда Т., Осіпова Т. Новий посібник з фразеології української мови для іноземних. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2013. Випуск 8. С. 324–332.
6. Осіпова Т. Ф. Паремії як репрезентанти мовлення сучасної людини. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць* / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків, 2007. Випуск 21. С. 149–157.
7. Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника: навчально-методичний посібник. Київ–Глухів: РВВ ГДПУ, 2003. 108 с.
8. Степанова І. С. Реалізація комунікативного підходу до викладання іноземних мов у технічних вишах. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 4. С. 150–153.
9. Трубачев О. Н. Онтогенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования. Москва: Наука, 1991. 269 с.
10. Чабаненко В. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 168 с.